

*Ярослав Миколайович МАТРОСОВ,
інженер, пенсіонер, краєзнавець (Дніпропетровськ)*

БІОГРАФІЯ ІВАНА ОПАНАСОВИЧА РУДИЧІВА – ПОЛІТИКА, ПУБЛІЦИСТА, ТВОРЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ-МУЗЕЮ ІМЕНІ С. ПЕТЛЮРИ В ПАРИЖІ

Досліджена біографія та проаналізовані наслідки діяльності Івана Опанасовича Рудичіва — маловідомого на сьогодні але значущого для України як громадсько-політичного діяча, діяча культури, публіциста, громадянина.

Ключові слова: Рудичів Іван Опанасович, культура, політика, публіцистика, світові міжкультурні зв'язки, визвольна боротьба, біографічні дослідження.

Researched biography and analyze the performance of Ivan Afanasievich Rudicheva — a little-known today however, significant for Ukraine as a socio-political activist, cultural worker, journalist.

Key words: Ivan Afanasievich Rudich, culture, politics, journalism, international cross-cultural communication, the liberation struggle, biographical research.

Исследована биография и проанализированы результаты деятельности Ивана Афанасиевича Рудичева — малоизвестного сегодня но, вместе с тем, значимого для Украины общественно-политического деятеля, деятеля культуры, публициста, гражданина.

Ключевые слова: Рудичев Иван Афанасиевич, культура, политика, публицистика, мировые межкультурные связи, освободительная борьба, биографические исследования.

У підсумку його життя з'явилася лише скупі «Посмертні згадки» з коротенькою біографією небіжчика у церковному журналі, складені одним із давніх друзів Митрополитом Української Православної Церкви в США Мстиславом (у миру — Степан Скрипник [40, с. 872]), який, зокрема писав: «В його житті, наче світ неба в краплі води, відбилось більш півстоліття українського політичного й громадського життя України — вдома й на еміграції» [33, с. 17–18].

Відтак, наше звернення до біографії Івана Опанасовича Рудичіва (28.05.1881–28.10.1958) — громадсько-політичного та культурного діяча, вояка армії УНР і знаного публіциста, зумовлене саме назрілою потребою повноцінного наукового осмислення українською біографістикою цієї непересічної особистості, котра, попри значний доробок і невтомну працю на благо українства, й досі належно не представлена навіть у довідкових виданнях.

У дослідженнях вітчизняних істориків життя та діяльність І. О. Рудичіва також висвітлені скупо. Зокрема, до його постаті зверталися Т. Пустовіт і Л. Наконечна [35; 36], котрі ввели до наукового обігу низку матеріалів із архівів Полтави, особисте листування та окремі опубліковані спогади Івана Опанасовича [33; 37; 38]. М. П. Чабан у роботі «Діячі січеславської «Просвіти» (1905–1921)» [47] торкнувся ролі І. О. Рудичіва в Катеринославській «Просвіті» та його літературно-видавничої діяльності. А в найґрунтовнішій на сьогодні праці Ярослави Йосипишин і Марини Палієнко «Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі в світлі джерел та спогадів» [6] розкрита бібліотечна діяльність і значення І. О. Рудичіва для української спільноти у 1927–50-х рр.

На жаль, усі названі дослідження містять низку неточностей, помилок і неповноти щодо висвітлення постаті та доробку І. О. Рудичіва. На нашу думку, автори не враховували, що його спогади [37–39] містять фактичні помилки, оскільки писалися Іваном Опанасовичем уже наприкінці життя, а «Посмертні згадки» [33] складені посередником, відтак вимагають перевірки іншими джерелами інформації.

На відміну від попередників, ми у своєму дослідженні «Іван Рудичів: від Полтави до Парижа» [29] спробували максимально повно та цілісно відтворити долю достойника, систематизувавши та порівнявши між собою не лише відомі джерела (зокрема, спогади та епістолярій І. О. Рудичіва, матеріали українських архівів), а й документи з Віденського (Австрійського) та нашого домашнього архіву, дані широкого кола газетних публікацій, низку матеріалів, переданих до українських архівів Євгеном Вировим [40, с. 850] тощо. Відтак, дана стаття містить найбільш вивірену та впорядковану на сьогодні біографію І. О. Рудичіва та вводить до наукового обігу низку нових джерел (як-от, його твори, раніше не публіковані в Україні).

Народився Іван Опанасович Рудичів 28 травня 1881 р. у с. Іванівка Полтавської губернії (нині — с. Іванівка Кобеляцького р-ну Полтавської обл.) у багатодітній родині дяка Опанаса Рудичіва. За спогадами Івана Опанасовича батьки мешкали у с. Кішеньки (нині — районний центр Полтавської обл.) за 12 км від с. Орлик, де у гирлі Ворскли на Дніпрі була пароплавна пристань (Переволочна — Я. М.) [43, спр. 30, арк. 1–4]. Хлопець рано втратив матір. Що з нею сталося нині невідомо, та знаємо, що на сільському цвинтарі поховані також чотири його сестри, що дозволяє припустити можливість епідемії. Батько служив дяком сільської церкви, а мачуха, як пише І. Рудичів, була «проста малограмотна селянка». Жила родина злиденно, тому в 1890 р. дев'ятирічного хлопця віддали до Полтавської духовної школи. За рік по тому само до неї втрапив син візника з Полтави Симон Петлюра. Хлопці познайомилися та потоваришували на все життя.

Лише у 1897 р. І. Рудичіва переводять до зрусифікованої Полтавської духовної семінарії куди С. Петлюра вже був переведений з 1895 р. Не зважаючи на проросійське виховання, частина семінаристів, переважно родом із сільської місцевості, щиро переймалися українством: розмовляли між собою рідною мовою, читали Т. Шевченка, І. Котляревського, І. Франка, О. П. Стороженка, Г. Квітку-Основ'яненка та інш. Водночас, Популярними були О. С. Пушкін, М. В. Гоголь, Д. І. Писарев, Н. А. Добролюбов. Та, на загал, у молоді формувалася національна свідомість і вороже ставлення до «москалів і поляків». Німців недолюблювали. До євреїв ставилися краще як до народу «приниженого» [39]. Провідну позицію серед національно свідомих семінаристів посів С. Петлюра, який у 1898 р. створив і очолив «Українську семінарську Громаду», до якої увійшло близько 30 осіб, зокрема й Іван Рудичів. Натомість, коли у Полтаві заснували осередок створеної 1900 р. у Харкові Революційної Української Партії (далі — РУП), І. О. Рудичів до неї не увійшов, хоча й далі підтримував дружні стосунки з С. Петлюрою та сприяв його діяльності. Зрештою, 1902 р. обох виключили із семінарії за «підбурювання до бунту». Після відрахування кожному вручили поліцейний припис покинути учбовий заклад і повертатися додому. Семінарська громада однодумців влаштувала висланцям урочисті проводи на вокзалі [38; 39; 43, спр. 30, арк. 1–4].

Свою подорож і короткочасну прохолодну зустріч із батьком Іван Опанасович зворушливо відтворив у спогаді «Як вийду в люди» [43, спр. 30, арк. 1–4]. Він був єдиним улюбленим сином, на якого покладали всі сили та надії. Тому звільнення із семінарії за «бунтарство» не лише осоромило батька перед прихожанами (син священнослужителя мав бути зразком моралі), а й загрожувало втратою посади при церкві — єдиного джерела існування родини. Як наслідок, пообідавши та отримавши від батька «золоту десятку», юнак негайно рушив геть, до Полтави. Згодом у нарисі «Втрачений хутірець» [43, спр. 30, арк. 5–8] Іван Опанасович з іронією пригадає, що в батьковому оточенні були й ті, хто вітав його «вільнодумство». Подальшу долю Івана Рудичіва визначили, насамперед: відсутність постійної батьківської опіки, надмір хлопчачої енергії, вільнодумні ідеї старшого за віком товариша (С. Петлюри) та дитячі вразливість і романтизм самого Івана. Додамо лише, що завдяки християнському вихованню, попри всі життєві негаразди, Іван Опанасович зберігав палку щирість почуттів до товаришів юності, рідного краю та українства [38; 39], а вплив на нього С. Петлюри зумовлений як спорідненістю їхніх життєвих поглядів, так і особливостями вдачі.

Із «Повідомлення заступника прокурора полтавського Окружного суду прокурору полтавського Окружного суду про наслідки обшуку у І. Рудичіва та П. Терлецького від 13 листопада 1903 р. [3] дізнаємося, що на час перебування у Полтаві Іван зберігав і розповсюджував нелегальну політичну літературу, за що був ув'язнений [35; 36]. Оскільки в 1905 р. юнак опиняється в Катеринославі (нині — Дніпропетровськ), де вступає до українського національного літературно-артистичного товариства «Просвіта», можемо припустити, що його було звільнено за умови покинути Полтавську губернію.

Саме у цей час із заслання до Полтави повертається Іван Михайлович Труба¹ [9]. Коли і яким чином вони зблизи-

¹ **Труба Іван Михайлович** (1878–1950) — нар. у м. Гомель Могильовської губ. (нині — Білорусія). Дитинство провів у с. Сосниця Чернігівської губ. Із 1898 — студент С.-Петербурзького Технологічного ін-ту, член Українського Братства. За участь у студентських протестах на 4-му курсі засланий на 3 роки до Іркутської губ. Із 1905 — у Катеринославі. У 1907 здобув екстерном вищу освіту. З 1908 — інженер-технолог локомотивного відділу в Управлінні Катеринославської залізниці, викладач математики,

лися з І. Рудичівим достовірно не відомо. Родинний епістолярій (архів автора за 1905–1942 рр.) засвідчує лише, що у травні 1905 р. Іван Труба у пошуках роботи опиняється у «задніпрянському» (лівобережному) Катеринославі, де тимчасово мешкає разом із І. О. Рудичівим у маєтку Миколи Васильовича Бикова, поміщика демократичних поглядів, прогресивного журналіста, літературного критика, видавця газети «Приднепровье», тижневика «Добра Порада» та ін. [11].

На той час І. Рудичів бере активну участь у діяльності розширеного за рахунок літературно-артистичної секції «Катеринославського літературно-артистичного українського товариства «Просвіта» [12], де знайомиться із представниками місцевої інтелігенції — В. Бідновим, М. Ємцем, В. Хрінниковим, А. Вінниченком та ін. [33; 47]. Разом із І. Трубою на саморобному гектографі вони друкують брошури РУПу, активно долучаються до організації таємної української друкарні², для якої на кошти В. Хрінникова з Відня у двох махових колесах переправляють українські шрифти [33; 47].

Звільнений від суду, що чекав на нього у харківській Судовій палаті, на підставі маніфесту від 17.10.1905 р., І. Рудичів опинився на барикадах, де був легко поране-

фізики, креслення в приватних школах і гімназіях. У 1917 Урядом УНР призначений губернським Комісаром освіти Катеринославського краю з питань українізації. Брав участь у створенні Катеринославського університету та Сільськогосподарського інституту у Катеринославі (нині — Дніпропетровськ). Обирається до міської та земської думи. Засновує видавництво «Стежка Додому», видає однойменну українську хрестоматію для початкових шкіл у 3-х ч., перекладає українською та видає казки Андерсена, братів Грімм, Гауффа, Бехштейна. Допишує в часописи «Земська Газета», «Народне Життя», «Селянська Спілка». Співчуває Українській Партії соціалістів-федералістів. Виступає як архітектор-будівельник. Із 1919 відсторонюється від політичної діяльності. В еміграції у Відні перекладає українською та видає казки Андерсена, братів Грімм, Гауффа, Бехштейна, архітектор німецької будівельної компанії «Nestia», контролер на підприємстві «Lokomotiv Fabrik». У Чехії — лектор Української господарської академії в Подебрадах, де складає перший україномовний підручник з «Опору матеріалів». Інженер-конструктор на Пільзеньському заводі «Шкода». Переймається науковою діяльністю та письменством. У 1933 у Празі захищає дисертацію доктора технічних наук. Помер і похований в Пільзені. Дід автора статті.

² Інформацію можна вважати достовірною, бо автор має документальне підтвердження, що в березні–квітні 1905 р. І. Труба клопотався щодо дозволу на виїзд до Австрії.

ний [33]. Дату події уточнює пам'ятний знак на будинку № 2 по вул. Барикадній у Дніпропетровську, де зазначено: «Тут у жовтні місяці 1905 року робітники і студенти міста Катеринослава спорудили барикади, вели бої з царськими військами». По тому Іван Опанасович їздив по селах як агітатор «Всеросійського селянського союзу», а в грудні 1905 р. взяв участь у з'їзді РУПу в Києві.

На початку 1906 р. І. О. Рудичів співробітничав у різних органах преси, зокрема, в редакції полтавського часопису «Рідний край» [33], куди його запросив у якості коректора Іван Труба, котрий на договірних умовах виконував там наукову роботу [13]. Та вже на початку жовтня 1906 р. Іван Опанасович отримує позитивну відповідь із Казанського університету, куди подавав заяву на правничий факультет, і вирушає до Казані.

Про тогочасне своє студентське життя та матеріальну підтримку української громади І. О. Рудичів згодом розповість у нарисі «Мої студентські роки в Казані» [37, с. 126], де згадає зокрема свій щирий інтерес до історії України та красного письменства, членство в «Українській студентській громаді» та зібрання-«сходки», на яких порушували політичні питання.

Після новорічних свят 1907 р. І. Рудичів повернувся до Катеринослава на заробітки, бо, як писав сам, грошей не вистачало, хоч і харчувався у дешевій студентській їдальні. Влаштувався учителем латини та вихователем до приватної гімназії. «Жив, даючи лекції» [37, с. 127]. Мешкав по вулиці Временной, 4 (нині — вул. Жуковського) у квартирі голови катеринославської «Просвіти», свого духовного однодумця, вчителя богослов'я Сергія Онуфрійовича Липківського. Намагався влаштувати особисте життя, та «отримав гарбуза» [14].

Восени І. Рудичів влаштувався вчителем до сина земського начальника Новомосковського повіту Катеринославської губернії Миколи Федоровича Бурмейстера, який мав маєток за 70 км від Катеринослава, у с. Жданівка Новомосковського повіту. Свій тогочасний побут він яскраво описав у листі до родини І. М. Труби від 16 жовтня 1907 р. [10]. Тоді само продовжив спроби облаштувати власну долю та марно — заважала чи то відсутність власного житла, чи то захопленість... політикою [15].

Восени 1908 р. І. Рудичів повернувся до Казані. Досліджує московсько-українські правові взаємини (здобуті знання згодом використовував у 1918 р. в Україні під час виступів на «солдатських» мітингах), активно впроваджує серед студентства українську культуру за зразком діяльності катеринославської «Просвіти» [37, с. 127]. Та у квітні 1909 р. Іван Опанасович відчув біль у грудях на що поскаржився І. Трубі. Той запросив друга до свого батька Михайла Труби до с. Сосниці Чернігівської губернії, що стояло серед соснових лісів і де на той час мала бути його дружина Віра Петрівна [16]. Виїхав І. О. Рудичів із Казані лише у кінці травня 1909 р. [37, с. 127]. Не відомо, чи був він у Сосниці, зате знаємо, що до середини серпня перебував у батька в с. Кішінька, де нарешті побачився з рідними [37, с. 127]. Згодом повернувся до університету [18], мав у травні 1910 р. отримати диплом. Та у листопаді 1909 р. у нього виявили сухоти. Замість державних іспитів «вернувся до кума і далі лікуюсь у його маєткові в Новомосковському повіті», згадував І. Рудичів [37, с. 127] (можливо, йдеться про Вікентія Інґберга, першого чоловіка майбутньої дружини І. Рудичіва Ольги Василівни Інґберг, яка мала маєток у тому ж с. Жданівка Новомосковського повіту Катеринославської губернії, що й М. Ф. Бурмейстер [10; 41, с. 48]. — Я. М.).

Аби допомогти батькові та школярці-сестрі, влітку 1910 р. Іван Опанасович за 75 руб. на місяць влаштувався помічником завідуючого мукомельним відділом [19; 37] на Катеринославській сільськогосподарській виставці³, восени дістав роботу в Управлінні Катеринославської залізниці. Зважаючи на хворобу, з квітня 1911 р. до осені працював у бюро при готелі у Сочі. Потім до березня 1912 р. як урядовець залізничної комісії — у Петербурзі [37]. По тому поїхав до Казані, де у травні нарешті отримав диплом правника та повернувся до Катеринослава, де невдовзі одружився з давньою знайомою — Ольгою Василівною Інґберг (уроджена Магденко), котра з невідомих нам причин на той час уже розлучилася зі своїм чоловіком.

З 1 лютого 1913 р. І. О. Рудичів працює діловодом правління [42, спр. 351, арк. 89] Катеринославського гірничого інсти-

³ У 1910 р. за ініціативи Губернського земства в Городському саду Катеринослава влаштували Південоросійську сільськогосподарську промислову та кустарну виставку, що працювала з 1 лип. по 10 жовт.

туту [26] та веде активну діяльність у Катеринославському товаристві «Просвіта» (поновлений на зборах від 02.ІІІ.1913 р.). У 1914–1915 р.р. він — член Ради товариства. Як секретар організаційного засідання ювілейного Шевченківського комітету⁴, листується з Д. Яворницьким [5, с. 268–269] (зокрема, просить захистити «свідомих українців С. Балабуху і П. Тушкана»⁵), працює також у «Катеринославському Видавництві» [33]. На початку 1916 р., після закриття владою «Просвіти», саме І. О. Рудичів звернувся зі скаргою щодо цього до депутата Державної Думи [47].

Наприкінці 1916 р. Івана Опанасовича несподівано рекрутують до 271 запасного полку в Катеринославі. Феодосіївські (Сімферопольські) казарми у місті були розташовані по вулиці Лагерній, (нині — вулиця Ю. Гагаріна), за квартал до помешкання, де на той час жили його дружина та десятилітня донька Надія (по вулиці Севастопольській, 5 (нині — № 8) [21]. Але бачитися часто можливості не було. І. Рудичів навіть писав до Д. Яворницького у сподіванні, що той замовить слово перед командиром полку [5, с. 269].

Саме тут Івана Опанасовича застає лютнева революція 1917 р. у Росії. Він «...стає в “своєму” полку Головою Української Полкової Ради. Тут його “солдатська” уніформа дуже йому допомогла провадити українську роботу» [33]. Агітував І. Рудичів за об'єднання українців у Комітети на платформі перетворення Росії у демократичну Федеративну республіку із національно-територіальною автономією України [31] та закликав солдатів підтримувати Тимчасовий Уряд, наголошуючи пекучу потребу у створенні окремих українських військових частин [32]. Навесні 1917 р. його обрали членом Катеринославської міської думи від «солдатської» курії.

У Катеринославі організувалася Тимчасова Українська Губернська Рада, що, відповідно до Постанови Українського конгресу в Києві, мусила організувати місцеві українські органи⁶. І. Рудичів натовмість «бере участь в Першому і Другому

⁴ Відбулося 19 січня 1914 р. у приміщенні Англійського Клубу. Були присутні А. Кащенко, Д. Яворницький та інш. знані українці..

⁵ Про С.Балабуху та П.Тушкана див.: [47, с. 94–95, 386–390, 453–459].

⁶ Відповідно до Постанови Всеукраїнського Національного Конгресу в Києві, що відбувся 6–8 квітня 1917, у Катеринославі була створена Українська Губернська Рада з питань українізації краю, до якої

військових з'їздах (5–10 травня, 5–11 червня 1917 р., відповідно — *Я. М.*), стає членом Військового суду, а в зв'язку з поваленням Тимчасового Уряду покидає полк і повертається до Катеринослава [33].

Наприкінці червня 1917 р. у Катеринославі скликали губернське Надзвичайне земське зібрання, на якому І. О. Рудичіва поряд із іншими українцями обирають гласними від Катеринославської губернської ради [4]. За місяць по тому його обирають до окремого дорадчого закладу при губернському тюремному інспекторі та (ще з двадцятьма гласними) — членом ревізійної комісії губернського земства [30].

Як свідчать підписи на службових документах [42, спр. 350, арк. 2, 3, 15–19, 21, 24–28, 39, 70; спр. 351, арк. 31, 34, 118–120, 121], у квітні 1918 р. І. О. Рудичів поновлюється на посаді діловода правління Катеринославського гірничого інституту. В його підпорядкуванні були близько 60-ти технічних працівників. Також він поряд із ректором підписував усі технічні та господарські накази по інституту, а також низку бухгалтерських паперів [42, спр. 350, арк. 16–21]. Частина проектів документів складені ним особисто [42, спр. 350, арк. 24].

І. О. Рудичів зініціював створення й очолив громадську Професійну спілку Катеринославського гірничого інституту урядовців і службовців (окрім осіб педагогічної діяльності), до якої увійшли всі штатні та нештатні урядовці канцелярії, техніки, машиністи, робітники бібліотеки, монтери, кур'єри, двірники, кочегари й охоронці. Спілка неодноразово виборювала у Департаменту Професійної освіти Міністерства Народної Освіти підвищення заробітної плати та отримання традиційної «нагороди» до свят Різдва Христового та Великодня [42, спр. 350, арк. 4, 9], залагоджувала конфлікти із професорсько-адміністративним складом інституту. Показовим у цьому сенсі є такий факт. Коли за часів Центральної Ради Інститутіві затримали фінансування,

увійшли представники Товариства «Просвіта», об'єднаного товариства автономістів-федералістів, видавничого товариства, вчителів, комітету робітників і службовців станції Катеринослав, громади службовців депо залізниці, службовців служби руху, поштового Союзу, учнівської «Спілки», Військової Ради, соціал-демократичної, соціал-робітничої та радикал-демократичної партій. Діяльність Ради була розподілена на чотири секції: організаційно-агітаційної, видавничої, шкільної та маніфестуційної [30].

Правління інституту за рішенням Ради Професорів відрядило до Міністерства делегацію на чолі з ректором М. Й. Лебедевим у складі професора загальної хімії Л. В. Пісаржевського, доцента мінералогії Л. Л. Іванова та старшого асистента загальної хімії Е. А. Штебнера. З ініціативи М. Й. Лебедева та Л. В. Пісаржевського до складу делегації долучили також представників «демократичних некваліфікованих елементів» І. О. Рудичіва та службовця кафедри загальної хімії А. Г. Шестопапа, пообіцявши останнім повернути витрачені на відрядження кошти (300 крб. кожному), попередньо зібрані між службовцями. Та, хоча обоє виконували всі покладені на них обов'язки, кошти їм так і не повернули, мотивуючи тим, що відрядження не було офіційним, а Професійна Спілка — приватна організація, «через що члени її ніякою допомогою від казни користуватись не можуть» [42, спр. 351, арк. 68]. Жодні звернення до Правління інституту, Ради професорів [42, спр. 351, арк. 67–67 зв.] і безпосередньо у Департамент Професійної освіти Міністерства народної освіти УНР [42, спр. 351, т. II, арк. 117] не принесли успіху.

Підпис І. Рудичіва як діловода правління востаннє зустрічається в архівних матеріалах справ Катеринославського гірничого інституту в документі № 3201 від 06 серпня 1918 р. [42, спр. 351, арк. 88–89]. Хоча для працівників, які мали стаж роботи в інституті більш п'яти років (за списком, затвердженим ректором інституту на 20 липня 1918 р., стаж І. О. Рудичіва налічував 5 років, 5 місяців і 5 днів [42, спр. 350, арк. 71]), передбачалося підвищення «окладів», на початку вересня 1918 р. посаду діловода обіймала вже інша особа — Є. Гершельман [42, спр. 350, арк. 72]. Натомість, Іван Опанасович опиняється в армії УНР «у розпорядженні Вищого Корпусного Військового Суду як кандидат на судові посади» [33].

Із середини грудня 1918 р. до кінця 1920-го. шляхи І. О. Рудичіва співмірні з рухом Армії та Уряду УНР: Київ, Житомир, Сарни, Вінниця (тимчасова столиця), Рівне (тимчасова столиця), Проскурів (нині — Хмельницький), Кам'янець-Подільський (тимчасова столиця) та Станіслав (нині — Івано-Франківськ) [34]. Водночас, він був зарахований вільним слухачем на слов'яно-український відділ історико-філологічного факультету Державного україн-

ського університету в Кам'янці-Подільському [43, спр. 31, арк. 27, 28], де слухав лекції знаних професорів історії, логіки, філології, мовознавства, зокрема Івана Огієнка [43, спр. 31, арк. 59 зв.]. Навчання довелося припинити у зв'язку з остаточною поразкою Армії УНР, захоплення більшовиками Кам'янця-Подільського та реорганізацією університету в січні 1921 р.

Із вересня 1920 р. І. Рудичів був ранговим Ставки Головного прокурора армії УНР, а з 29 липня 1920 р. — Головою Військового штабового суду 16-ї бригади 6-ї Стрілецької дивізії [43, спр. 31, арк. 1]. За три місяці роботи він звільнився з посади за власним бажанням у зв'язку із хворобою очей [43, спр. 31, арк. 3].

Попри стислі терміни Іван Опанасович встиг зробити чимало корисного для своєї новоствореної держави. Як свідчить довідка Державного банку України від 25 лютого 1921 р., «ним для Державного банку України у 1920 р. було зроблено переклад із російської мови на українську таких книжок: «Устав Государственного Банка» та «Наказ по счетоводству и отчётности учреждений Государственного Банка». Довідка від Головної Військової Судової управи від 28 лютого 1921 р. підтверджує, «що за часи своєї служби... Іван Рудичів брав безпосередню і діяльну участь в перекладі з російської мови на українську XXII кн.[игу] Военных Постановлений, Карний Статут, що явився першим правничим твором на українській мові; як також брав участь в перекладі Наказа за часів Тимчасового російського уряду № 336 в 1917 р., по військовому відомству, і XXIV кн.[игу] «Военных Постановлений», які послужили ґрунтом для вироблення закону про Вищі і Штабові Суди Української Народної Республіки» [43, спр. 31, арк. 4, 5].

15 листопада 1920 р., за три дні після ухвалення Закону УНР від 12 листопада 1920 р. «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР і Державну Народну Раду», І. О. Рудичів отримав від Українського Міністерства закордонних справ закордонний паспорт УНР за № 335 і 9 січня 1921 р. уже перебував у польському м. Тарнів (нині — Тарнув) [48] безпосередньо в готелі «Брістоль» по вулиці Краківській 9, де на той час розміщувався майже весь Уряд УНР в екзилі та більшість його державних установ і міністерств, а також частина приватних помешкань. Це дає під-

стави припускати, що діяльність І. О. Рудичіва цього періоду провадилася при Уряді УНР.

Тоді само він отримав сповіщення від Київського українського правничого товариства за підписом секретаря Міністерства юстиції про те, що Рада Товариства постановою загальних зборів від 11-го березня 1921 р. обрала його членом Правничого товариства [43, спр. 31, арк. 6].

Проте, у березні 1921 р. Уряд УНР втратив свій статус і 25 квітня 1921 р. Голова Директорії оголосив про ліквідацію Державного осередку УНР у Тарнові [1].

Перебування у польських таборах для емігрантів, де опинився Іван Опанасович, було дуже скрутним, тому, не пізніше травня 1921 р., він їде до Відня, де оселяється у свого катеринославського приятеля І. М. Труби [20; 48], у якого був одним із поручителів із боку нареченого під час вінчання Івана Михайловича з Вірою Петрівною у 1916 р. [2, арк. 245 зв., 246]. Той прихистив його у себе в кімнаті, яку знімав на околиці міста в приземку двоповерхового котеджу. З 20 вересня 1921 р. до 1 березня 1922 р. І. Рудичів працює технічним редактором політичного тижневика «Соборна Україна», започаткованого Генеральною управою Українського національного вільно-козацького товариства у Відні (припинив діяльність з економічних причин) [43, спр. 31, арк. 60]. Водночас, у якості коректора допомагає І. Трубі у роботі над перекладами українською казок Г. Х. Андерсена, братів Грімм, Бехштейна та В. Гауффа⁷. Зближає чоловіків і те, що в обох в Україні залишилися рідні. Та якщо І. М. Труба, нехай і з перервами, листується із сестрою та дружиною, котрі опинилися в охопленому революцією Катеринославі із їх трьома малолітніми дітьми, то Іван Опанасович нічого не знає про долю та місце перебування дружини та п'ятнадцятирічної доньки Надії [48], які були з поміщицьких дворян і могли постраждати першими...

На той час діяла американська гуманітарна допомога країнам Європи, постраждалим внаслідок Першої світової війни. Суть АРА (Amerikan Relief Administration або Комісія Герберта Гувера) полягала в тому, що, коли перевести на певний рахунок не менше 10 \$, за вказаною у замовленні

⁷ Ці переклади друкувало та надсилало школам України та Галичини катеринославське видавництво у Відні «Вернигора». Вийшло 14 томів по 160 сторінок кожний.

адресою видавали продовольчу посилку вагою 118 англійських фунтів [20]. АРА мала базові склади в Росії та Україні, зокрема, поблизу Катеринослава були такі в Одесі та Києві. Друзі склалися по 5 \$ кожний і надіслали посилку на адресу родини І. Труби з умовою, що його сестра піде за адресою, де в Катеринославі мешкала родина І. Рудичіва. Якщо дружина там, половину надісланого віддасть їй, а якщо ні, то забере собі, а гроші І. Труба поверне товаришеві [22]. Так Іван Опанасович отримав звістку, що його родина жива [23].

Тим часом в Австрії настає економічна депресія й друзі-емігранти І. Рудичіва роз'їжджаються по світах [24]. Переїздить до Берліна і Євген Вировий, заснувавши там «Українське видавництво в Катеринославі». Аби дати Іванові Опанасовичу засоби до існування (на той час І. Рудичів мав лише безкоштовні талони на обіди у народній американській кухні), він щоденно пропонує йому хоча б якісь підробітки, скажімо, «переписувати якісь записи» [24]. Зрештою не знайшовши гідної роботи в Українському збірному пункті на Laaer-Berg-Strasse 45 у Відні («лише тяжка фізична праця за копійки»), І. О. Рудичів 29 травня 1922 р. покидає Австрію й оселяється із Є. С. Вировим у Берліні за адресою Deutschland, Berlin, SW, 47, Jorkstrasse, 84/II (Herrn E. Wyrowuj für Iwan Ruditschew)⁸.

Там Іван Опанасович стає одним із засновників Комітету допомоги голодуючим в Україні, Статут якого ухвалили у червні 1922 р. [44, арк. 20–25]. Тоді само створили Просвітню комісію, скарбником якої обрали І. Рудичіва [44, арк. 4], та яка мала «без різниці національності і віри» допомагати книжками регіональним «Просвітам» і школам. Задля цього Комітет звертався із закликом про збір книжок до українських видавництв, університетів, окремих авторів та учених тощо [44, арк. 4].

На жаль, самовіддана громадська праця, як засвідчують тогочасні листи І. Труби до Катеринослава, хоча й давала моральне вдоволення, не спасала І. О. Рудичіва від злиднів... Наприкінці 1923 р., коли голод в Україні помітно вщух і берлінський Комітет припинив свою діяльність, Є. С. Вировий разом із І. О. Рудичівим їдуть до Праги, де активно долучаються до роботи Українського вільного універ-

⁸ Цю берлінську адресу Іван Труба, про всяк випадок, переслав дружині І. Рудичіва, але невідомо, чи вони колись по тому спілкувалися.

ситету, що засвідчує їх спільний лист до Д. Яворницького від 4 березня 1923 р. [5, с. 112].

Втомившись від постійних переїздів і нестабільності І. О. Рудичів звертається до Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки за дозволом повернутися на Батьківщину: «Я українець родом, роджений на Полтавщині, прошу дозволити повернутися на Україну. До цього мене понукає бажання віддати свої сили для національної справи, коло якої я стояв майже 20 літ. Влада може мінятися і по формі, і по суті, а Україна була і буде, і обов'язок кожного сина своєї надії бути дома і нести працю в інтересі обездолених і нужденних», — пише у зверненні Іван Опанасович. Визнавши, що служив в Армії УНР, він щиро сподівається, що це не призведе до репресій щодо нього, бо «ніякої провини за собою не відчуває» [43, спр. 31, арк. 26]. Ця чернетка звернення помилково⁹ датована липнем 1921 р. і містить позначку, що автор «відповіді не знає, бо не ходив за нею» [43, спр. 31, арк. 26].

Тим часом, життя Івана Опанасовича у Празі не ладилось. Фаховий юрист, він тяжко працював на книжковому складі та коректором. «Змарнів, постарів, дуже схуд, важив 54 кіло. Святі моці» — пише додому І. М. Труба, який у 1924 р. також переїхав до Чехо-Словаччини [25]. Зрештою, дізнавшись про вбивство в Парижі С. В. Петлюри, Іван Опанасович зривається їхати до Франції [54, арк. 1, 4, 20–25]. На той час у Парижі оселилася більшість членів колишнього Уряду УНР, дипломатів, культурно-політичних і громадських діячів, серед яких було чимало близьких йому юристів. І. Рудичів оформлює візу та звертається до близьких у Катеринославі, щоб розшукали та надіслали йому диплом правника, який він залишив в Катеринославському гірничому інституті, коли працював діловодом. Не пізніше серпня 1926 р. він покидає Чехо-Словаччину.

Але Париж теж виявився негостинним для Івана Опанасовича. Оселився він, за словами І. Труби, у «вогкій конурі» за адресою I. Rudicev, 19, rue des Gobelins, Paris, 13-e, і дуже бідував: «Був він на книжковому складі, коректором. А як очі в нього дедалі гіршали, то він мусив покинути цю роботу і поїхати до Франції. Зараз він живе в Парижі.

⁹ Відомо, що Україна ввійшла до складу СРСР лише 30 грудня 1922 р.

Пише мені, що служить поденно носильником на вокзалі. Іноді тягає клунки пудів по 8, аж дух уривається. З ранку до вечора в цій роботі. Платня — 20 ф.[унтів] за робочий день... Годується поганенько, лише хлібом, кулешем і оселедцем. Словом, за старих часів у нас не жили так поденщики з базарю. Становище емігрантів тут непринадне. А як їхав Рудичів до Франції, то пророкував „всі будемо в Парижі,» [27]. Подальше нужденне становище І. Рудичіва засвідчують листи І. Труби [28] та архівні документи [43, спр. 31, арк. 29].

Але ні на мить Іван Опанасович не втрачає надії на краще майбутнє та активно долучився до діяльності Союзу українських організацій у Франці, який мав на меті збереження української мови, культури, національної самосвідомості українців в умовах західних культур. Як наслідок, для нього у буквальному сенсі слова знайшлося місце¹⁰ у найпопулярнішому виданні Союзу — українському громадсько-політичному та літературно-мистецькому журналі «Тризуб», заснування якого у 1925 р. ініціював С. Петлюра, а редагував В. К. Прокопович [40, с. 820]. Саме останній у лютому 1927 р. запросив фізично та морально виснаженого І. О. Рудичіва «до підготовчої праці по організації української Бібліотеки імені Симона Петлюри» [43, спр. 5, арк. 6].

Відтак, була створена Рада Бібліотеки під головуванням В. К. Прокоповича. Скарбником і заступником голови став І. Ф. Косенко [40, с. 841], секретарями — проф. О. І. Шульгін [40, с. 825] і генерал О. І. Удовиченко, а бібліотекарем — І. О. Рудичів, який згодом теж був обраний членом Ради. «І з того часу кожний день його життя став пов'язаний з розбудовою та діяльністю цієї установи, якій судилося стати справжнім пам'ятником Симонові Петлюрі на французькій землі» [6, с. 46].

«Саме тоді я і пізнав Івана Рудичева», — згадує його колишній товариш і співробітник по «Тризубу» Микола Ковальський. — «Сухощавий, тихий, з продовгастим обличчям, із сивиною у волосі, виглядав він значно старшим за свої літа... Коли І. Рудичів став бібліотекарем, то перейшов жити у маленькій кімнатці при Бібліотеці у сквер Порт-Руяль, недалеко від «Тризуба». Приміщення було невелике, але затишне. Заходячи до нього дуже часто, вивчав я цю,

¹⁰ І. О. Рудичів не лише працював, а й мешкав безпосередньо в приміщенні тижневика.

надзвичайно скромну і привітливу людину. Про себе він говорив мало, як і про свою попередню діяльність в Україні і треба було немалих зусиль, щоб витягти з нього невеликі сторінки з його життя.

Іван Рудичів належав до тих діячів, які почали громадську і політичну роботу в епоху, яка у нашій історії має назву «темної епохи», а саме кінець ХІХ ст. і початок ХХ. Попередня його діяльність виробила і його характер.

З самого початку полюбив він, як свою дитину, Українську бібліотеку ім. Симона Петлюри, в якій першою до каталогу була вписана «Конституція Української Держави гетьмана Пилипа Орлика 1709 року», яку подарував В. Прокопович. Як проглядати номери часопису «Тризуб» і вміщені в ньому відозви про бібліотеку, то видно, як гаряче відгукнулася українська спільнота у вільному світі, на її заклики. Щодня Бібліотека отримувала книжки, журнали й газети. Рудичів радів від кожного пакунку. З якоюсь полум'яною любов'ю записував він до інвентарної книжки кожне поступлення, на які виготовлював каталожні картки. Одночасно був він і основоположником Т-ва б.[увших] Вояків Армії УНР у Франції, на чолі якої тоді стояв сотник Петро Василів у 1927 році» [7].

Головним завданням Бібліотеки-Музею було збирання українських книг і періодики, а також державних і приватних документів, присвячених визвольній боротьбі українського народу за незалежність. Окремим розділом мали стати експонати, пов'язані з життям і діяльністю Симона Петлюри. До всіх українських емігрантських організацій, союзів, спілок, товариств, окремих громадян в еміграції розіслали інформаційний заклик про допомогу в створенні та підтримку Бібліотеки. Це був своєрідний програмний документ, у якому вшановувалася пам'ять С. Петлюри як борця за визволення Рідної Землі та була чітко означена мета Бібліотеки-Музею як засобу ознайомлення світу з тим, хто такі українці, за що вони борються та до чого прагнуть. У заклику також розкривалася адміністративна структура Бібліотеки, її літературний, науковий, загально інформаційний обсяг, а також містилося прохання до всіх небайдужих надавати книжкову, газетно-журнальну, експонатну та фінансову допомогу [45, спр. 497, арк. 1] (повний текст опублікований нами у книзі «Іван Рудичів: Від Полтави до Парижа» [29, с. 38–40]). Задля підтримки діяльності

Бібліотеки та розширення її фондів вирішили аналогічно звертатися до всіх небайдужих щорічно до дня загибелі С. Петлюри — 25 травня.

Бібліотека почала працювати весною 1927 р. за адресою розташування щотижневика «Тризуб» [7] та одночасного мешкання І. Рудичіва, куди й надходили перші грошові та книжкові пожертви. Згодом вона розрослася і перейшла у просторіше приміщення за адресою 11, Сквер Порт-Рояль, Париж-13, докладно описане І. Рудичевим в оповіданні «Дві години в бібліотеці імені С. Петлюри» [45, спр. 497, арк. 2–5] (повний текст опублікований нами у книзі «Іван Рудичів...» [29, с. 41–51]).

Треба зазначити, що І. Рудичів досить часто виступав у «Тризубі» з автобіографічними розповідями про Бібліотеку. Так, у статті «Бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі (Роки 1927–1930)» [45, спр. 496, арк. 7–8] він докладно переповідає історію створення, розвитку та діяльності Бібліотеки, добрим словом згадує перших жертводавців — Миколу Галагана [40, с. 807] та Євгена Вирового, перераховує інші прибутки й видатки тощо. Іншого разу, у статті «Мої інтерв'ю» з підзаголовками «Зимовий сезон в українському Парижі та в Бібліотеці імені С. Петлюри, або «За місяць буде тепло», під псевдонімом «Подорожній» із іронією змальовує ситуацію в Бібліотеці за відсутності опалення та зауважує скнарість окремих заможних відвідувачів, здатних замість пожертви лише заспокоїти бібліотекаря нагадуванням, що «вже за місяць буде тепло» [43, спр. 8, арк. 13–14]. Поряд з іншим, ці автобіографічні статті засвідчують титанічну працю І. Рудичева на посаді бібліотекаря, яка зрештою принесла, й ще довго нестиме науково-культурну та політичну користь українській нації, широкому розголосу української ідеї в світі.

Іван Опанасович не лише складав заклики та відозви на підтримку бібліотеки та висвітлював її діяльність у «Тризубі», а також записував надходження до інвентарної книги, виготовляв реєстраційні картки та виконував обов'язки секретаря на засіданнях Ради бібліотеки. Протоколи цих засідань дають уявлення про реальний обсяг бібліотечних робіт та обов'язків І. Рудичіва. Зазвичай, поряд із річними звітами та проектом бюджету, обговорювалися питання організації збору пожертв, складання відозв та їх розсилки, невиконання попередніх постанов, доповіді, план подання статей до

«Тризуба», організації та проведення різних свят, днів шанування та пам'яті визначних особистостей, організації додаткових представництв у інших державах тощо [46, спр. 172]. Задля виконання цих широкомасштабних завдань, І. Рудичів активно використовував особисті зв'язки з низкою відомих українських діячів. Також він листувався та обмінювався експонатами та книжками з аналогічними за призначенням українськими музеями та науковими установами в інших країнах. Водночас, на нього покладалася робота по впорядкуванню та опорядженню фондів: Іван Опанасович зшивав і опрацьовував книги; збирав вирізки статей із «Тризубу» щодо діяльності бібліотеки та зі списками осіб, які «зложили датки» на Бібліотеку; окремо добиралися розділи «з життя української еміграції» у Франції, Чехо-Словаччині, Польщі, Румунії, Сполучених Штатах Америки, Канаді, Бельгії, Болгарії та Югославії. Він також влаштовував вистави та готував публікації, присвячені видатним особам і знаменним подіям, складав і розповсюджував різні оголошення тощо [43, спр. 3–13].

Завдяки зусиллям І. Рудичіва Бібліотека утворила мережу представництв у Франції, Німеччині, Чехословаччині, Польщі, Румунії, Бельгії, Люксембурзі, Канаді, США, Югославії, Болгарії, Італії, Туреччині, Швейцарії, Хіні, Маньчжурії, Аргентині, Персії, Латвії, Австрії, Палестині, Англії та Данцігу [43, спр. 18, арк. 8], від яких уже з 1928 р. надходила як грошова допомога, так і тематична періодика. Поступово втілювалася мрія С. Петлюри — за підтримки української інтелектуальної світової громадськості енергією, інтелектом, характером і руками Івана Опанасовича Рудичіва у Західній Європі поставав всеукраїнський культурний і науковий центр.

Наприкінці 30-х років Бібліотека нараховувала вже близько 20 тис. примірників, серед яких було чимало раритетів, викуплених у букіністів за рахунок фонду тижневика «Тризуб» або меценатів. Відтак, Паризький комітет вшанування пам'яті С. Петлюри був змушений орендувати для неї просторіше приміщення, яким стала п'ятикімнатна «повновисотна» квартира за адресою: 41, вулиця де ля Тур д'Овернь у 9-му районі Парижа. Приміщення мало передпокій, кілька кімрок та низку кімнат, що виходили в спільний коридор (там розмістилися музей, читальня, бібліотека,

періодика та кабінет бібліотекаря), а також кухню, де оселився сам І. О. Рудичів.

З початком Другої світової війни Рада Бібліотеки опинилася в складній політичній ситуації. З одного боку, в Парижі з ініціативи Голови Ради Бібліотеки та Голови Ради Міністрів УНР в екзилі В. К. Прокоповича був створений Український Комітет¹¹, що мав консолідувати українців на підтримку урядів західних країн у боротьбі проти нацизму. З іншого, Бібліотека залишалася українським політичним центром для нарад Уряду та Комітету, призначення зустрічей («І не лише це» — натякав згодом у спогадах І. О. Рудичів [43, спр. 3, арк. 5; 6, с. 50]). На той час українська еміграція на загаль симпатизувала німцям і уряд Франції, що в 1924 р. визнав УРСР, вважав українців германофілами. Тому Рада Бібліотеки, аби не надавати їй жодного політичного забарвлення, закрила читальню для відвідувачів, а літературу видавали тільки додому.

На світанку 14 червня 1939 р. до Парижа увійшли війська вермахту. За два дні перед тим увесь склад Ради Бібліотеки, за винятком Івана Рудичіва, якого залишили і за бібліотекаря, і за охоронця, покинув Париж і виїхав із французьким урядом на південь країни. Згодом Іван Опанасович розповів про ті події та про долю Бібліотеки у спогадах «Як це було» [43, спр. 3, арк. 3–32] та в «Описах» складу книгозбірні (від 15.VII.1941 та 26.VIII.1941 відповідно) [43, спр. 3, арк. 3–32; спр. 4, арк. 1–13; спр. 5, арк. 1–26].

Аналізуючи дане джерело та його пізнішу публікацію [6, с. 50–92], ми не лише встановили значення низки місць¹², не розтлумачених попередниками [6, с. 98–116], а й, на основі

¹¹ До Ради Комітету входили ті самі О. Шульгін, О. Удовиченко, І. Косенко, що і до Ради Бібліотеки.

¹² Коментарі налічують 248 статей (позицій), окремі з яких значаться як «слово нерозбірливе». Нам вдалося прочитати з оригіналу наступне (перше число визначає порядковий номер позиції): 140 — «реля» — «ліра», від застарілого «реля» (арк. 8); 146 — «копірки» — копіювальний папір (арк. 9); 149 — «(жидовське)» (арк. 10); 155 — «на комінку» — на коминку (арк. 11); 182 — «реля» — «ліра», від застарілого «реля» (арк. 15); 196 — «(мансарді)» (арк. 26); 199 — позначка в архівному матеріалі перед позиції 199 визначає належність до «О. Шульгіна» (арк. 26); 201 — нерозбірливі слова в архівному матеріалі праворуч від позицій 197–199 — «перевезено до Берліну» (арк. 26); 208 — «глобус» (арк. 5); 211 — «писальна машина» (арк. 7). [43; 47].

залучення додаткових джерел, вибудували власне бачення описаних подій і персонажів.

Одним із перших заходів німецьких окупаційних військ у Парижі стало відкриття шкіл і бібліотек. 22 липня 1940 р. до Бібліотеки зайшли озброєний рушницею солдат і три офіцери, один із яких володів українською (І. Рудичів називає його паном Гомотою). Німці виявили себе освіченими та інтелігентними людьми. Цікавилися українським проводом, хто де мешкає, організаціями, видатними українськими військовими та громадсько-політичними діячами, виявили цікавість до Бібліотеки та окремих експонатів Музею. Пан Гомота зізнався, що його батько був січовим стрільцем, запросив І. Рудичіва на свою паризьку адресу до готелю «Лувр», а за декілька днів по тому на його прохання допоміг одному з колишніх сотників Армії УНР вселитися до помешкання Дипломатичної Місії, де той жив до того, як воно було опечатане німцями.

Про візит І. Рудичів повідомив членів Ради І. Косенка й О. Удовиченка, які на той час повернулися до Парижа. З останніх коштів було оплачено оренду помешкання Бібліотеки. Власних коштів на прожиття могло вистачити Іванові Опанасовичу лише до кінця року. Та він продовжував укладати каталоги (записав близько 2.500 назв). Поступово почали надходити окремі пожертви. Якимось завітав Олександр Севрюк [40, с. 800]. У вересні зайшов якийсь пан Похмурський, що, за його словами, був кандидатом на посаду фюрера від українців у Парижі, та мав ними опікуватися. 6 жовтня 1940 р. він привів до Бібліотеки молодого чоловіка, котрий представився як Döringer, поцікавився організацією Бібліотеки, статутом, складом Ради та з ким можна переговорити щодо неї. І. О. Рудичів послався на І. Косенка, який у той час був Головою Ради, дав його адресу. Раптом гість поцікавився, чи є у Франції інший Рудичів, і Іван Опанасович зрозумів, що йшлося, певно, про його колишні антинацистські висловлювання в «Тризубі»... А вже 22 жовтня 1940 р. за розпорядженням із Берліна Бібліотека була опечатана під грифом «Секретна військова поліція. Відділ 540». Коли І. Рудичів поцікавився, задля чого це відбувається, отримав відповідь: «Для Вас, для інших українців».

На прохання Рудичіва окрім кухні, де він мешкав, для роботи йому залишили читальню, з умовою, що все залишиться

на своїх місцях. Працювати сюди приходив також товариш і помічник Івана Опанасовича художник Леонід Перфецький [6, с. 100], який жив неподалік. З часом І. Рудичів разом із Бібліотекою мав бути депортований до Берліна, а Бібліотека й Музей були взяті німецькою владою під охорону задля їх збереження.

Не знаючи, хто чи що спричинило цю ситуацію, Іван Опанасович плутався у здогадах і плітках. Йому співчували, але фактично чоловік залишився при Бібліотеці сам, без засобів до існування та дружньої підтримки. Грошей вистачало аби оплатити оренду приміщення лише на півмісяця. Опалювати було ніяк. Електрика була відсутня і через злидні доводилося світити недогарками церковних свічок. Коли не вдавалося поїсти в когось із знайомих, аби притлумити голод і зігрітися годинами їздив у вагоні метро. «Було тяжко і морально і фізично. Журба була нестерпима. Ніхто не навідувався. Перфецький вибрався до своєї хатини...».

Та наприкінці січня 1941 р. упродовж двох днів у присутності п. Döringer(a) та перекладача Чарікова увесь вміст Бібліотеки-Музею (більше сотні ящиків) був спакований і вивезений. Незначні залишки мав забрати із собою І. Рудичів, коли будуть готові необхідні для переїзду до Берліна документи. З жалем та іронією описує він, як йому залишили зразок пайки хліба з Музею, що її видавала більшовицька влада українцям під час Голодомору.

На той час у Раді Бібліотеки крім І. Рудичіва був лише Іларіон Косенко. Продавши меблі та декілька облігацій, вони повернули борг за утримання помешкання й орендували Рудичіву мансарду до середини квітня. Та 17 березня 1941 р. через перекладача Чарікова Івана Опанасовича запросили до Берліна. Спершу він відмовив, пославшись на слабкий зір, поважний вік і слабке здоров'я. Та за два дні потому п. Döringer умовив Рудичіва їхати, аргументуючи тим, що Бібліотека — його дітище, що чекає на нього в Берліні, що серед паризьких злиднів той помре з голоду, а в Берліні матиме помічника, достойну платню, підйомні на дорогу, гроші на гідний одяг, офіційне запрошення та зустріне чоловіка, який до нього добре ставиться... Врешті, що в Берліні Бібліотека буде мати те саме значення для українського народу, що і в Парижі, — пам'ятник Симонові Петлюрі. 19 квітня 1941 р. принесли оповіщення з коменда-

тури на 16 травня, чи він їхатиме до Німеччини [43, спр. 31, арк. 43]. Оскільки Іван Опанасович був у від'їзді, прислали повторне — на 30 травня [43, спр. 31, арк. 41]. Він відповів згодою, обумовивши, що може виїхати не раніше 5 червня, бо має пройти медогляд і хоче переправити до Берліна низку книги та інших речей, зокрема з приміщення колишнього Представництва УНР у Парижі¹³. Від'їзд без вагань перенесли на 15 червня. Але вже 3 червня терміново викликали І. Рудичіва до комендатури та запропонували виїхати не пізніше 5–6 червня [43, спр. 31, арк. 37, 39, 40]. Водночас, Чаріков залишив йому записку: «Г-н Рудичів, очень жаль, что вы не застали меня в бюро. Будьте добры зайти в среду около 10 ½ часов, для Вас получены 4000 фр. Поговорим обо всём. Ув. Вас Хр. Ч.» [43, спр. 31, арк. 38]. Із чималими перепонами та за посвідкою «Оперативного штабу» поїздки вдалося відкласти до 12 червня.

Треба зазначити, що майже усе обіцяне Чаріковим і Döringer(ом) Рудичіву на його вимоги, було виконане: 4 червня він отримав 4000 франків і купив собі достойний одяг, 9-го — був на медичному огляді, де його вже привітно чекали. 11-го в комендатурі отримав проїзні документи 2-го, а не 3-го, як очікував, класу...

12-го червня 1941 р. Іван Опанасович виїхав до Берліна. У потязі отримав від начальника пакет із «Marschbefehl» (індивідуальний наказ-перепустку через кордон із Німеччиною та, одночасно, — запрошення за підписом когось із німецьких високопосадовців). Опинившись пізнім вечором 13 червня 1941 р. у Берліні, І. Рудичів на перші три доби був поселений у робітничих бараках Arbeitsamt. На четверту пішов до зовнішньополітичного бюро німецької націонал-соціалістичної партії, куди мав звернутися за отриманим у поїзді наказом, і де одним із відділів Міністерства східних територій керував знайомий йому з 1937 р. по Парижу Георг Лейбрандт. У Бюро його привітно зустрів Döringer, дав авансом 200 марок і через п. Зеленівського (колишній ад'ютант Гетьмана Павла Скоропадського) допоміг оселитися в пансіонаті.

За шість днів по тому розпочалася війна з СРСР...

Наступного дня Döringer викликав Рудичіва. Повідомив,

¹³ На жаль, у цей час нікого з посадовців, відповідальних за таку акцію, в урядових установах Парижа не було.

що зустріч із Лейбрандтом відкладається, призначив платню 350 марок на місяць і пояснив, що Іван Опанасович має право жити у Берліні та його околицях. А що поки немає приміщення для Бібліотеки, порадив писати «Спогади» про свою тривалу участь в українській національній справі та спілкування з Петлюрою та... «дихати берлінським повітрям».

За час перебування у Берліні І. О. Рудичів зустрічався з багатьма друзями та приятелями (зокрема й знайомими, як ось, Дмитром Дорошенком [40, с. 844], Дмитром Антоновичем [40, с. 797], Андрієм Яковлєвим [40, с. 843]) [6, с. 98], намагаючись дізнатися про мету перевезення Бібліотеки до Берліна та місце її перебування. Всі мали пронимецькі настрої, але одні нічого не знали, інші (як Олександр Севрюк) заявляли, що вивезення Бібліотеки з Парижа було недоцільним, ще інші (як Голова Союзу українців у Німеччині Петро Кожевніков) припускали, що Бібліотека поїде просто до Києва... Хтось таки не вірив у перемогу німців у війні. Комусь і Бібліотека й сам Рудичів були байдужі. Ситуацію роз'яснив, приїхавши з Праги, Євген Вировий. На запитання, навіщо його сюди привезли, Іван Опанасович почув: «Щоб Ви мовчали. Ви в Парижі багато балакали. Це тут відомо. Як також і Ваші протинімецькі писання». Вировий також порадив писати «спогади», «бо як буде Українська Держава, то державне видавництво видасть їх першою книгою». Саме під впливом цих порад, які стали для нього найавторитетнішими, І. Рудичів і сів писати спогади, частину з яких, зокрема — «Як це було», передав Є. Вировому для зберігання. Також він відправив до празького Українського музею визвольної боротьби (далі — УМВБ) ті бібліотечні речі, що вивіз до Берліна («Від Пана Рудичіва надійшло 60 матеріалів до Музею Визвольної Боротьби України» [45, спр. 497, арк. 40]).

У Берліні Іван Опанасович перечитує всю періодику, що видавалася на окупованій Україні, аналізує її якість, веде статистику за назвою, місцем та адресою, періодичністю, початком видання, видавцем, тиражем, ціною, відповідальними за випуск числа, та редакторами й коректорами, кількістю сторінок і форматом, ілюстраціями, оздобою кожного числа [43, спр. 25, арк. 15–27]. У нотатках до цих матеріалів [43, спр. 25, арк. 2–13] І. Рудичів зауважує, що за три місяці (листопад 1941 – березень 1942) передивився півсотні газет

і журналів із різних регіонів України. Його обурюють поганий папір, нечіткий шрифт тощо. Але щось таки подобається, як, скажімо, кременчуцька газета «Дніпрова Хвиля», в числі якої за 20 листопада 1941 р. опублікували його статтю «На шляху до Житомира». Критикує Іван Опанасович також недбале ставлення редакцій до назви видання (одноманітні, «списані» зі старих видань, часто змінювані) та відтворення в друці символіки (зображення не відповідають історичним принципам їх створення), пробує з'ясувати причини змін у видавничій політиці тощо. Зауважує він і те, що в оглянутій пресі фактично відсутні статті про визвольну боротьбу та дуже мало згадок про С. Петлюру, хоча він особисто надсилав до тієї ж «Дніпрові Хвилі» статті про С. Петлюру, Є. Коновальця, про тризуб і прапор. У газетах І. Рудичів помічає також окремі антинімецькі («Геть Гітлер. Слава звільненій Україні») та антиросійські («...мовою країни є українська мова тому кожний українець зобов'язаний все руське, зокрема мову, кривавих гнобителів-росіян, зовсім не вживати...» [43, спр. 25, арк. 8, 9]) звернення. Тоді само Іван Опанасович зібрав розмаїті антирадянські заклики до бійців і командирів Радянської Армії, що безперечно можуть бути цікаві історикам і не лише [43, спр. 23, арк. 1–106].

Із Берліна у 1941–1942 рр., як і раніше, І. Рудичів листується з багатьма українськими державними, громадсько-політичними діячами, діячами культури, науки, освіти, духовенством: Євгеном Бачинським, Дмитром Дорошенком, В'ячеславом Прокоповичем, Петром Феденком, Олександром Удовиченком, Степаном Скрипником, Андрієм Лівницьким, Степаном Сірополком, Олександром Скоропис-Йолтуховським, Іларіоном Косенко та інш. [46, спр. 171]. Водночас, у нього невпинно знижується зір і в травні 1942 р. він починає клопотатися про повернення до свого лікаря у Париж. Натомість, із липня 1942 р. перестають виплачувати утримання та відбирають уже написані зшитки спогадів «Рік за роком». «...але, а ні про Петлюру, а ні про еміграцію — не віддав», — зізнається він згодом.

28 жовтня 1942 р. І. О. Рудичів повернувся до Парижа.

Рада Бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі на засіданні 3-го грудня 1942 р. заслухала і взяла до відома його доповіді «Чому і як сталося, що я поїхав до Берліну в червні 1941 р. після конфіскації Бібліотеки (рукопис на 12 ст.[орінках] до-

лучається)» та про «Перебування бібліотекаря Рудичіва в Берліні від 14.VI.1941 до 27.X.1942 (рукопис на 4 стор.[інках] долучена)». І. О. Рудичів пояснює все конфіскацією бібліотеки окупаційною владою, примусовим вивезенням та «присилуваним побутом в Берліні протягом 15 місяців» [6, с. 92–98]. Натомість, нам видається більш вірогідним, що щирі українці, друзі Івана Опанасовича в Берліні, такі, як Євген Вировий, Дмитро Дорошенко та інші, добре розуміючи всю безвихідь злиденної ситуації в Парижі та намагаючись спасти Бібліотеку, а разом із нею і Івана Опанасовича, вжили всіх заходів, використовуючи особисті стосунки з німецькими урядовцями. Саме про це свідчать і натяки І. Рудичіву на зустріч у Берліні з «чоловіком, який до Вас добре ставиться», і, зрештою, утаємниченість навколо переїзду (усі ж бо знали, що він недолюблював німців ще з часів навчання в духовній семінарії й далі [37, с. 127], натомість любляв французький коньяк із кавою). А коли взяти до уваги, що мало хто знав про план «Барбаросса», а якщо хто і знав, то не секрет, що вітав напад німців на СРСР, сподівався на «Blitz Krieg», аби втілити свою таємну мрію — повернути Бібліотеку, та самому повернутися до України.

Весною 1946 р. Бібліотека знову відкрилася, але знову в маленькому приміщенні, де раніше розташовувалась Українська Місія — на 24, вул. де ля Гласе'р, Париж 13. Іван Рудичів продовжував працювати на посаді бібліотекаря, хоча із сумом і прикрістю, бо зміг врятувати лише незначну часточку фондів [6, с. 14] і не знав (та і не міг знати), що врешті значна кількість його дітища потрапить до архівів України. На цій посаді Іван Опанасович працював до 1950 р., коли його змінив Григорій Довженко, наступником якого в 1958 р. став Петро Йосипишин [6, с. 15].

Останні роки життя, хворий і безпомічний Іван Опанасович провів у будинку для літніх емігрантів у містечку Абондан за 70 км на захід від Парижа, де і був похований (за свідченням «Українського православного календаря на 1960 р.») на місцевому кладовищі.

Відповідно до норм західноєвропейських держав, за використання землі під могилу щорічно треба сплачувати чималий податок. Якщо ця вимога не виконується, через певний час пам'ятник прибирається, а могила звільнюється під інше поховання. За декілька десятиліть еміграції у

Франції назбиралося чимало українських могил учасників визвольної боротьби армії УНР, які потребували догляду. Тому, у 1980-х рр. за допомогою церковних парафій УАПЦ і греко-католицької Церкви у містечку Везін-Шалет (100 км на південь від Парижа), де осідала найбільша та найдружніша українська громада Франції, ініціативною групою був створений «ПАМ'ЯТНИК-СКЛЕПІННЯ» для спільного перепоховання, що відбулося 22 квітня 1994 р..

Серед інших у братській могилі під пам'ятником у Везін-Шалеті перепоховано тлінні останки скромного бібліотекаря, творця Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі, почесного громадянина України — Івана Опанасовича Рудичіва.

Іван Опанасович не був політиком і ніколи не прагнув ним стати, але все, що робив задля незалежності України, її мови, культури, йшло від його душі, від поклику серця.

На сьогодні Українська бібліотека-музей імені С. Петлюри продовжує свою діяльність, має статус Українського культурного центру та нараховує близько 30 тис. примірників книг і 500 найменувань часописів, публікує свій Бюлетень. До Бібліотеки звертаються науковці з усього світу. Очолює її нині доктор історичних наук, голова Ради Товариства української бібліотеки імені Симона Петлюри, пані Ярослава Йосипишин [29, с. 78–83].

1. *Богун І.* Тарнів – коротка зупинка Державного Центру УНР на шляху до еміграції [Текст] / І. Богун // Наше Слово. – 2004. – № 3, 18 січ.
2. *Держархів* Дніпропетровської області. – Ф. 193, оп. 3.
3. *Держархів* Полтавської області. – Ф. 138, оп.1, спр.78.
4. *Екатеринославское* чрезвычайное земское собрание, день второй [Текст] // Народная Жизнь. – 1917. – № 87, 28 июн. – С. 4.
5. *Епістолярна* спадщина академіка Д. І. Яворницького [Текст]. Дніпропетровський Історичний музей імені академіка Д. І. Яворницького. Вип. 2. Листи діячів культури до Д. І. Яворницького / редкол. : Н. І. Капустіна (заг. ред.) ; уклад. С. В. Абросимова та ін. – Д., 1999.
6. *Йосипишин Я.* Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. В світлі джерел та спогадів [Текст] / Я. Йосипишин, М. Г. Палієнко. – К. ; Париж, 2006. – 123 с.
7. *Ковальський М.* Іван Рудичів [Текст] / М. Ковальський // Інформ. бюлетень Укр. б-ки ім. С. Петлюри в Парижі. – Париж : РІК, 1973. – Ч. 29. – С. 1–2.

8. *Кучерук О.* Незабутні могили [Текст] / О. Кучерук // Військ.-Іст. Альманах. – К., 2005. – Ч. 2 (11). – С. 136–142.
9. *Лавринович Ю. Н.* Архангельская ссилка [Текст] / Ю. Н. Лавринович // Былое. – 1907. – № 4. – С. 259–289.
10. *Лист І. О.* Рудичіва родині І. Труби від 16.10.1907 р. – Особистий архів автора.
11. *Лист І.* Труби до Віри Петрівни 05.08.1905 р. – Особистий архів автора.
12. *Лист І.* Труби до Віри Петрівни 19.08.1905 р. – Особистий архів автора.
13. *Лист І.* Труби до Віри Петрівни 08.05.1906 р. – Особистий архів автора.
14. *Лист І.* Труби до Віри Петрівни кінець 08.1907 р. – Особистий архів автора.
15. *Лист І.* Труби до Віри Петрівни 07.07.1908 р. – Особистий архів автора.
16. *Лист І.* Труби до Віри Петрівни 29.04.1909 р. – Особистий архів автора.
17. *Лист І.* Труби до Віри Петрівни 30.05.1909 р. – Особистий архів автора.
18. *Лист І.* Труби до Віри Петрівни 08.08.1909 р. – Особистий архів автора.
19. *Лист І.* Труби до Віри Петрівни 19.08.1910 р. – Особистий архів автора.
20. *Лист І.* Труби до родини в Катеринослав 10.10.1921 р. – Особистий архів автора.
21. *Лист І.* Труби до родини в Катеринослав 20.02.1922 р. – Особистий архів автора.
22. *Лист І.* Труби до родини в Катеринослав 24.02.1922 р. – Особистий архів автора.
23. *Лист І.* Труби до родини в Катеринослав 12.04.1922 р. – Особистий архів автора.
24. *Лист І.* Труби до родини в Катеринослав 21.04.1922 р. – Особистий архів автора.
25. *Лист І.* Труби до родини в Катеринослав 03.08.1925 р. – Особистий архів автора.
26. *Лист І.* Труби до родини в Катеринослав 06.06.1926 р. – Особистий архів автора.
27. *Лист І.* Труби до родини в Катеринослав 20.11.1926 р. – Особистий архів автора.
28. *Лист І.* Труби до родини в Катеринослав 03.02.1927 р. – Особистий архів автора.
29. *Матросов Я.* Іван Рудичів: від Полтави до Парижа [Текст] / Я. Матросов. – Д. : Інновація, 2013. – 140 с.
30. *Местная Жизнь.* Представительство губернского земства [Текст] // Народная Жизнь. – 1917. – № 107, 21 июл. – С. 4.
31. *Местная жизнь.* Собрание солдат – украинцев [Текст] // Екатеринослав. Земская Газета. – 1917. – № 26, 22 марта. – С. 4.
32. *Местная жизнь.* Среди Украинцев [Текст] // Там же. – № 37, 26 апр. – С. 4.

33. *Посмертні згадки*. Іван Рудичів [Текст] // Укр. православне слово. – 1958. – Ч. 12. – С. 17–18.
34. *Пустиннікова І.* Остання Столиця УНР [Текст] / І. Пустиннікова // День. – 2011. – № 185/186, 14 жовт.
35. *Пустовіт Т.* Іван Рудичів – Перший директор української бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі (з додатками) [Текст] / Т. Пустовіт, Л. Наконечна//ПолтавськаПетлюріана. Ч.2.Матер.зПетлюрівських читань (Полтава, 5 лист. 1994р.). – Полтава:РІК. – 1996. – С. 106–121.
36. *Пустовіт Т. П.* Рудичів Іван Опанасович [Текст] / Т. П. Пустовіт // Реабілітовані історією. Полтавська обл. Кн. п'ята / обл. редкол. Соловей С. А. та ін. – Полтава, 2007. – С. 519–525.
37. *Рудичів І.* «Мої студентські роки в Казані» (1906–1910 рр.) [Текст] / І. Рудичів // Укр. православний календар на 1957 рік. – Видання Укр. православ. Церкви в ЗДА. – С. 125–127.
38. *Рудичів І.* Симон Петлюра учнем полтавської духовної школи і семінарії [Текст] / І. Рудичів // Укр. православне слово. – 1954. – Ч. 5. – С. 10–12.
39. *Рудичів І.* Симон Петлюра учнем полтавської духовної школи і семінарії [Текст] / І. Рудичів // Там само. – Ч. 6. – С. 8–11.
40. *Українська політична еміграція 1919–1945* [Текст] : документи і матеріали / редкол. : Л. А. Левенець, В. А. Смолій, М. В. Литвин та ін. – К. : Парламент. Вид-во, 2008. – 928 с.
41. *Учёт Земель Н-Московского уезда Екатеринославской губернии.* – Екатеринослав : Изд-е Екатериносл. Губерн. Земельной Управы, 1908.
42. *ЦДАВО України.* – Ф. 2201, оп. 1, спр. 350.
43. *ЦДАВО України.* – Ф. 4362с, оп. 1, спр. 3–13.
44. *ЦДАВО України.* – Ф. 4447, оп. 1, спр. 5.
45. *ЦДАГО України.* – Ф. 269, оп. 1.
46. *ЦДАГО України.* – Ф. 269, оп. 2.
47. *Чабан М. П.* Діячі Січеславської «Просвіти» (1905 – 1921) [Текст] / М. П. Чабан ; вступ. сл. І. Дзюби. – К. : Укр. журналіст, 2002. – 535 с.
48. *Wienerstadtarchiv.* Meldezettel. Iwan Ruditschew. – 1922.

Матросов Я. М. Біографія Івана Опанасовича Рудичіва — політика, публіциста, творця Української бібліотеки-музею імені С. Петлюри в Парижі.

Досліджена біографія та проаналізовані наслідки діяльності Івана Опанасовича Рудичіва — маловідомого на сьогодні але значущого для України як громадсько-політичного діяча, діяча культури, публіциста, громадянина — від терен Батьківщини і до Парижа крізь європейські столиці. На підставі опрацювання попередньо опублікованих автобіографічних матеріалів і спогадів І.О.Рудичіва, публікацій інших дослідників, матеріалів Центральних Державних архівів України, приватних архівів, розкрито нові сторінки його біографії, що дало можливість упорядкувати в часі життєвий і громадський шлях та визначити його значимість в уявленні світової громадськості про культурний та політичний рівень держави Україна в першій половині ХХ ст.

Ключові слова: Рудичів Іван Опанасович, культура, політика, публіцистика, світові міжкультурні зв'язки, визвольна боротьба, біографічні дослідження.

Matrosov Y. Biography Ivan Afanasievich Rudichev - politics, journalist, founder of Ukrainian library-museum named Petliura in Paris.

Researched biography and analyze the performance of Ivan Afanasievich Rudicheva — a little-known today however, significant for Ukraine as a socio-political activist, cultural worker, journalist, a citizen in the way of open spaces homeland to Paris through European capitals. On the basis of the development of previously published autobiographical material and memories I.A Rudicheva, publications by other researchers, the materials of the Central State Archives of Ukraine, private archives, disclosed new pages of his biography that made it possible to arrange the time of his life and civil way to determine its significance in the representation of the world community about the cultural and political level, the State of Ukraine in the first half of the twentieth century.

Key words: Ivan Afanasievich Rudich, culture, politics, journalism, international cross-cultural communication, the liberation struggle, biographical research.

Матросов Я. Н. Биография Ивана Афанасиевича Рудичева — политика, публициста, создателя Украинской библиотеки-музея имени С. Петлюры в Париже.

Исследована биография и проанализированы результаты деятельности Ивана Афанасиевича Рудичева — малоизвестного сегодня, но вместе с тем значащего для Украины как общественно-политического деятеля, деятеля культуры, публициста, гражданина на пути от просторов Отчизны до Парижа через европейские столицы. На основе разработки ранее опубликованных автобиографических материалов и воспоминаний И. А. Рудичева, публикаций других исследователей, материалов Центральных Государственных Архивов Украины, частных архивов, раскрыты новые страницы его биографии, что дало возможность упорядочить во времени его жизненный и гражданский путь, определить его значимость в представлении мировой общественности о культурном и политическом уровне Государства Украина в первой половине XX столетия.

Ключевые слова: Рудичев Иван Афанасиевич, культура, политика, публицистика, мировые межкультурные связи, освободительная борьба, биографические исследования.